УДК 801.81:398.8(=161.2)

Л.І.Винницька

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОЛЬКЛОРНІ ЗАЦІКАВЛЕННЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Український фольклор мав чималий вплив на становлення і розвиток художньої творчості М. В. Гоголя, особливо в її ранній період. У статті йдеться про інтерес письменника до народної творчості, що зародився ще у дитячі роки, а згодом поглибився під час навчання у Ніжинській гімназії і, зрештою, тривав протягом всього творчого життя Миколи Гоголя.

Ключові слова: *Микола Гоголь, народна пісня, український фольклор, фольклор та історія, «О малороссийских песнях».*

Впродовж усього життя М. В. Гоголь захоплювався, цікавився і записував українські народні пісні. Любов до народної пісні зародилася у нього ще з раннього дитинства, яке проходило в оточенні людей, котрі глибоко цінували і знали народні пісні. Крім того, Гоголь у дитинстві часто бував у домі Дмитра Трощинського, де теж чув немало пісень і оповідань про старовину, користувався його багатою бібліотекою, в якій була й перша збірка народних дум і пісень М. Цертелєва, присвячена саме Трощинському [18, 94].

Ще навчаючись у Ніжинській гімназії, Гоголь у 1826 році завів записну «Книгу всякой всячины, или Подручную энциклопедию», що мала вигляд зошита із 490 сторінок блакитного паперу в шкіряному переплеті [19, 100].

Поряд з відомостями про міри ваги, музичні інструменти стародавніх греків, порівнянням садового року у Франції і в Росії, він поміщав також виписки і замітки історичного і етнографічного плану. Відомо, що Гоголь ще в Ніжині почав записувати й українські слова з російським їх перекладом, завівши в своїй «Книге всякой всячины» постійний розділ – «Лексикон малороссийский», одним з основних джерел для якого, а, може, й зразком, стали словникові матеріали письменникового батька – Василя Опанасовича, що збереглись, на жаль, у невеликих уривках [1, 45].

На сторінках «Книги» описано «игры и увеселения малороссиян», «разные малороссийские имена, даваемые при крещении», «малороссийские песни», «малороссийские загадки», «малороссийские предания, обычаи, обряды», «малороссийские блюда и кушанья», тексти народних пісень подано з етнографічними коментарями. Приміром, цікаве пояснення Гоголь дав русальним пісням, є запис весільного обряду. Також там містяться уривки з «Енеїди» І. Котляревського. Багато цих записів Гоголь використав, працюючи над збіркою «Вечори на хуторі біля Диканьки».

Сестра Миколи Васильовича Ольга Василівна Гоголь (Головня) згадувала, як брат любив слухати українські пісні: «Іноді, коли йому вдавалося добре попрацювати зрання, він умовляв свою тітоньку Катерину Іванівну співати під акомпанемент малоросійські пісні, причому сам підспівував, пританцьовуючи ногою. Особливо любив він стару пісню "Гоп, мої гречаники, гоп мої білі" [7, 41].

Перебуваючи далеко від рідної України в Петербурзі чи за кордоном, Гоголь ніколи не забував про українські пісні, а слухати їх завжди було для нього органічною потребою. Українська пісня стає найкращим виразником його настрою, особливо в період його життя в Римі і роботи над «Мертвими душами» [6, 219]. А коли Гоголь приїхав до Москви, слухання українських пісень стає для нього найулюбленішим видом відпочинку [3, 32]. Любов до українських пісень здружила Гоголя з донькою відомого російського письменника Сергія Аксакова – Вірою. В останні роки свого життя Гоголь часто бував у Аксакових, і для нього та його друзів-земляків (зокрема Осипа Бодянського) влаштовувалися вечори, на яких виконувались «малоросійські» пісні [14, 786]. Один з таких вечорів описує Н. С. Аксакова в листі до свого брата: «Щойно роз'їхались наші гості [...]. Були Горчакови, Воєйкови і Гоголь. Гоголю я співала, на його прохання, малоросійські пісні [...]. Гоголь слухає, здається, з задоволенням. Ось одна, що весь час не виходить у мене з голови, слова якої наспівував нам Гоголь – "Ой, під вишнею, під черешнею" [14, 721].

М. І. Іваницький, слухач лекцій М. Гоголя в Петербурзькому університеті, а потім співробітник «Современника» і «Отечественных записок» в опублікованій незабаром після смерті письменника статті «Выправка некоторых биографических известий о Гоголе» назвав 27 українських пісень, які любив М. Гоголь і які співалися при зустрічах в Аксакових. Так, О. Дей звертає увагу на зошит мелодій українських народних пісень, частина яких стосується М. Гоголя.

На обкладинці цього зошита Михайло Максимович зробив такий запис: «Малороссийские песни, переписанные Надеждою Сергеевной Аксаковой 1858 года в Москве – на память Николаю Витальевичу Лысенку 1871 г. 12 мая в Киеве от М. Максимовича» [13, 31]. До зошита внесено пісні під №№ 1-22 і дві (між № 17 і № 18 – "Ой під гаєм, гаєм, гаєм зелененьким" і "Ой ізрада, карі очі, зрада" – не нумеровані). Передаючи цей збірник М. Лисенкові, Максимович подав вказівки, від кого почута та чи інша пісня. Є підстави вважати, що й мелодії пісень "Ой розсердився мій милесенький без причини на мене" (№ 12) та "Чи се ж тії чоботи, що зять дав" (№ 18) могли бути записані Н. С. Аксаковою саме від М. Гоголя, який знав і любив народні пісні [13, 32].

Двадцятирічний юнак, приїхавши у столицю, побачив, що «тут дуже цікавить усіх все малоросійське», а тому, працюючи над «Вечорами на хуторі біля Диканьки», відчував потребу у фольклорно-етнографічних матеріалах з рідного краю. У листі від 30 квітня 1829 року М. Гоголь пише до матері: «В следующем письме я ожидаю от вас описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самих сапогов, с поименованием, как это все называлось у самих закоренелых, самих древних, самих наименее переменившихся малороссиян; равным образом название платья, носимого нашими крестьянскими девками, до последний ленты; также нынешними замужними и мужиками [...]. Еще обстоятельное описание свадьбы, не упуская наималейших подробностей [...]. Еще несколько слов о колядках, о Иване Купале, о русалках. Если есть, кроме того, какие-либо духи или домовые, то о них подробнее, с их названими и делами; множество носится между простым народом поверий, страшних сказаний, преданий, разных анекдотов и проч., и проч., и проч. Все это будет для меня чрезвычайно занимательно» [10, 57 – 58]. А згодом знову звертається зі схожим проханням: «Я и теперь попрошу вас собрать несколько таковых сведений, если где-либо услышите забавный анекдот между мужиками в нашем селе, или в другом каком, или между помещиками. Сделайте милость, вписуйте для меня также нравы, обычаи, поверья. Да расспросите про старину хоть у Анны Матвеевны или Агафию Матвеевну (тітки Гоголя) какие платья были в их время у сотников, их жен, у тысячников, у них самих; какие материи были известны в их время, и все с подробнейшею подробностью; какие анекдоты и истории случались в их время, смешные, забавные, печальные, ужасные. Не пренебрегайте ничем, все имеет для меня цену» [10, 62]. Якщо проаналізувати ці рядки з листів Гоголя до матері, то можна подумати, що Гоголь був недостатньо добре обізнаний з побутом, історією, традиціями українського народу.

На час виходу у світ першої частина «Вечорів» у 1831 році Гоголь мав численні записи фольклорного матеріалу, здебільшого нового для тогочасного російського оточення. Багатство того матеріалу та інтерес, який він викликав серед сучасників, зміцнили письменникові бажання фіксувати його й надалі. Перший біограф Гоголя Пантелеймон Куліш зазначав, що «главным делом Гоголя в эту пору было собирание народных украинских песен, в которое он одно время вдался было усиленно, относясь к этому занятию с горячим увлечением внезапно возгоревшейся страсти» [17, 145].

Захоплення фольклором зросло після його подорожі влітку 1832 р. на батьківщину, під час якої Гоголь суттєво поповнив запас своїх народнопоетичних текстів. Для цього він залучив своїх друзів і знайомих, зокрема Михайла Максимовича, які не тільки заохочували його до подальшого збирання, а й вказували на різні способи використання зібраного матеріалу, зокрема його аналізувати, а не лише використовувати у письменницькій творчості [1, 48].

Збираючи матеріал для «Історії малоросійських козаків», молодий романтик надавав перевагу історичним народним пісням та думам над усіма документами. У листі до І. Срезневського від 6 березня 1834 р. Гоголь зазначав: «Если бы наш край не имел такого богатства песен – я бы никогда не писал истории его, потому что я не постигнул бы и не имел понятия о прошедшем». Далі читаємо, що «каждый звук песни мне говорит живее о протекшем, нежели наши вялые и короткие летописи» [10, 102]. Гоголь був надзвичайно захоплений працею Ізмаїла Срезневського, адже в його виданнях знайшов багато цікавого матеріалу, яким потім зміг скористатися у своїй літературній творчості. «Вы сделали мне важную услугу изданием «Запорожской старины». Где выкопали вы сталько сокровищ? Все думы, и особенно повести бандуристов, ослепительно хороши. Из них только пять были мне известны прежде, прочие были для меня все – новость!» [10, 102].

Професор Ніжинського історико-філологічного інституту М. Н. Сперанський налічував понад 1200 пісень, які записав Гоголь. При цьому вчений висловлював припущення, що, мабуть, це не всі записи, а тому треба продовжити пошук таких матеріалів [20, 16]. Як влучно зазначив І. Айзеншток у своїй праці «Гоголь і фольклор», до наукової роботи і до збирання фольклорних матеріалів Гоголь підходив як митець і справжнє своє втілення його задуми знаходили саме в художньому виразі. Отже, заняття української історією та українським фольклором привели письменника до художньої творчості: замість об'ємної праці «Історія Малоросії», замість «Історії малоросійських козаків» з'явився «Тарас Бульба», що перекликався з фольклорно-історичними роботами Гоголя не тільки «слогом» «неисторически-жгучим и живым», а й змістом [1, 50].

Гоголь дуже добре розумів значення і місце пісні в житті народу. Про це письменник наголосив у своїй статті «О малороссийских песнях», яка, як відомо, вперше була опублікована в квітневому номері «Журнала Министерства народного образования» за 1834 рік. Багато хто з дослідників вважає, що її М. В. Гоголь задумав як рецензію на збірники українських народних пісень, зокрема М. Максимовича.

У передмові до своєї збірки «Українські народні пісні» М. Максимович писав: «предлагаю просвещенному читателю первую часть моего нового собрания» [15, 4]. Отже, Гоголь не міг написати рецензію на цю збірку Максимовича, адже вона вийшла з друку після того, як Гоголева стаття про українські пісні була опублікована, а сам Гоголь в чернетках поставив під нею дату її написання – 1833 рік.

Г. М. Фрідлендер у коментарях до статті «Про малоросійські пісні» в академічному зібранні творів М. В. Гоголя твердив, що ця «статья написана по поводу «Запорожской старины» И. И. Срезневского» [14, 8].

У коментарях до «Тараса Бульби» І. Айзеншток вказував на те, що Гоголь хотів прорецензувати обидві збірки [13, 9]. С. Машинський вважав, що стаття постала з бажання Гоголя «написать критический разбор опубликованных сборников Цертелева, Максимовича, Срезневского» [16, 32]. Наявність другого варіанту статті, опублікованого в збірці «Арабески» (1835), засвідчує, що це не рецензія, а науково-критична розвідка про українську пісню [8, 139].

Гоголь у листі до М. Максимовича від 29 травня 1834 р. повідомляв про свій намір написати рецензію на фольклорні видання М. Максимовича, М. Цертелєва, І. Срезневського: «Недавно Сергей Семенович (Уваров) получил от Срезневского экземпляр песней и адресовался ко мне с желанием видеть мое мнение о них в «Журнале просвещения», так же как и о бывших до него изданиях – твоем и Цертелева (Гоголь мав на увазі «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» (М., 1827) і видання М. Цертелєва «Опыт собрания старинних малороссийских песней» (СПб., 1819). Что ж я сделал? Я написал статью, только самого главного позабыл: ничего не сказал ни о тебе, ни о Срезневском, ни о Цертелеве. После я спохватился и хотел было прибавить и проболтаться о твоем великолепном новом издании (мова про збірку М. А. Максимовича, що побачила світ 1834 р. «Украинские народные песни», но опоздал: статья уже была отпечатана» [10, 110].

Дещо пізніше в листі до Срезневського від 1 червня 1834 р. письменник зазначав, що пише статтю про збірку «Запорожская старина» під заголовком «О малороссийских песнях»: «Я хотел было сделать несколько замечаний и оценку с моей стороны вашей «Запорожской Старины» и уже приступ к этому под заглавием «О малороссийских песнях» отослал в Журнал Просвещения. Но лень проклятая одолела, и я сел. На одном приступе...» [11, 394].

Цілком слушно відзначено, що статтю «Про малоросійські пісні» слід сприймати «як документ романтичного захоплення фольклором часів виходу М. В. Гоголя на літературну арену» [13, 13], а не просто як характеристику тих чи інших фольклорних збірок. Це закономірно, адже сам М. В. Гоголь у передмові до книги «Арабески», в якій було надруковано другий варіант статті, писав: «Собрание это составляют пьесы, писанные мною в разные времена, в разные эпохи моей жизни. Я не писал их по заказу. Они высказывались от души, и предметом избрал я только то, что сильно меня поражало» [8, 7].

Народні українські пісні завжди до глибини душі зворушували й заворожували письменника, він їх цінував як важливе джерело. Для Гоголя пісня «это народная история, живая, яркая, исполненная красок, истины, обнажающая всю жизнь народа», адже «песни для Малороссии все: и поэзия, и история, и отцовская могила. Кто не проникнул в них глубоко, тот ничего не узнает о прошедшем быте этой цветущей части России. Историк не должен искать в них показания дня и числа битвы или точного объяснения места, верной реляции; в этом отношении немногие песни помогут ему. Но когда он захочет узнать верный быт, стихии характера, все изгибы и оттенки чувств, волнений, страданий, веселий изображаемого народа, когда захочет выпытать дух минувшего века, общий характер всего целого и порознь каждого частного, тогда он будет удовлетворен вполне: история народа разоблачится перед ним в ясном величии» [9, 156-157].

1834 р., тобто в рік, коли вийшло перше видання книги Гоголя «Арабески», в якій була вміщена стаття «О малороссийских песнях», українська фольклористика налічувала вже цілу низку праць, у яких тогочасні дослідники намагалися теоретично усвідомити цінність і значення української народної творчості, визначити її характерні риси. До числа найбільш значимих на той час праць належать передмови до збірників народних пісень М. Максимовича (1827 і 1834), розвідки І. Срезневського, Вацлава з Олеська, М. Цертелєва. Проте, стаття Гоголя дала цілу програму історичного вивчення українського фольклору і зайняла своє вагоме місце у ряду важливих праць народнопоетичної творчості. Високу оцінку давали цій праці різні дослідники. В. Гіппіус наголошував на тому, що в цій гоголівській статті «даны как бы первые эскизы «Тараса Бульбы» [...] Эта статья объясняет источник исторических красок Гоголя; Гоголь не археолог, а поэт; он

способен спутать хронологию на целые столетия, просто не отдав себе отчета, в какую же епоху происходит действие, как не отдает себе отчета в этом и устный эпос» [8, 74]. Так, С. Венгеров казав, що «может быть, слишком много лиризма. Но в сжатости характеристик чувствуется отличнейшее знакомство с предметом» [3, 46-150].

Про зацікавлення Гоголя українською народнопоетичною творчістю, використання фольклорних джерел у його творах писало чимало дослідників, однак вони переважно не акцентували на тому, наскільки органічним і нерозривним був характер зв'язків автора «О малороссийских песнях» з народними традиціями, піснями і життям українського народу, які відіграли значну роль у становленні Гоголя як письменника світового значення.

Список використаних джерел

1. Айзеншток І. Гоголь і фольклор / Айзеншток І. // Літературна критика. – 1939. – № 7–8. – С. 40–64.
2. Айзеншток І. Тарас Бульба / І. Айзеншток. – В кн. : Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: В 14-ти т. – Т. 2. – М. : Изд-во АН СССР, 1937. – 721 с.
3. Аксаков С. Т. История моего знакомства с Гоголем / С. Т. Аксаков – М. : АН СССР, 1960. – 303 с.
4. Венгеров С. А. Собрание сочинений : в 5 т. Т. 2. – СПб. : «Прометей», 1913. –253 с.
5. Гиппиус В. В. Гоголь / В. В. Гиппиус. – Л. : Мысль, 1924. – 239 с.
6. Гоголь в воспоминаниях современников / Редакция текста, предисловие и комментарии С. И. Машинского. – М. : Гос. изд-во худож. лит., 1952. – 718 с. (Сер. лит. мемуаров / Под общ. ред. Н. Л. Бродского, Ф. В. Гладкова, Ф. М. Головенченко, Н. К. Гудзия).
7. Гоголь-Головня О. В. Из семейной хроники Гоголей. – К. : газета «Киевская мысль», 1909. – VIII, 81 с.
8. Гоголь Н. В. Полное собрание починений : в 14 т. Т.VIII. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 816 с.
9. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений и писем : в 23 т. Т. III. – М. : Наука, 2009. – 1018 с.
10. Гоголь Н. В. Собрание починений : в 7 т. Т.7. – М. : Худож. лит., 1979. – 429 с.
11. Соколов Б. В. Гоголь. Энциклопедия / Б. В. Соколов. – М. : Алгоритм, Око, 2007. – 736 с.
12. Дей О. Народна творчість та етнографія / О. Дей. – 1984. – № 4. – С. 30–35.
13. Дей О. Пісенне зібрання М. В. Гоголя / О. Дей. – В кн. : Народні пісні в записах Миколи Гоголя, післямова і примітки О. Дея. – К. : Музична Україна, 1985. – 153 с.
14. Литературное наследство. Пушкин, Лермонтов, Гоголь // Ред. : А. М. Еголин, Н. Ф. Бельчиков, И. С. Зильберштейн, С. А. Макашин. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 58. – 1059 с.
15. Максимович М. Украинские народные песни / М. Максимович. – Часть I. – М. : В Университетской Типографии, 1834. – 183 с.
16. Машинский С. И. Историческая повесть Гоголя / С. И. Машинский. – М. : Сов. писатель, 1940. – 248 с.
17. Николай М. Записки о жизни Гоголя / М. Николай. – СПб., 1856. – Ч. 2. – 158 с.
18. Полотай М. Українська народна пісня і мистецтво кобзарів у творчості М. В. Гоголя / М. Полотай // Народна творчість та етнографія. – 1959. – №2. – С. 94–102.
19. Самойленко Г. В. Творча спадщина М. Гоголя на перетині епох / Г. В. Самойленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 208 с.
20. Сперанський М. К истории собрания песен Н. В. Гоголя / М. Сперанский. –Нежин : Тип. В. К. Маленевского, 1912. – 162 с.

Summary. *Ukrainian folklore considerably influenced the formation and development of M. V. Gogol's artwork, particularly its early period. This article outlines M. V. Gogol's interest in folk art which arose yet in childhood, deepened during the writer's studying at Nizhyn Gymnasium, and then span across his entire artistic life.*

Key words: *Mykola Gogol, folk song, Ukrainian folklore, folklore and history, About Ukrainian Songs.*